

Archeologie středověkého a novověkého města

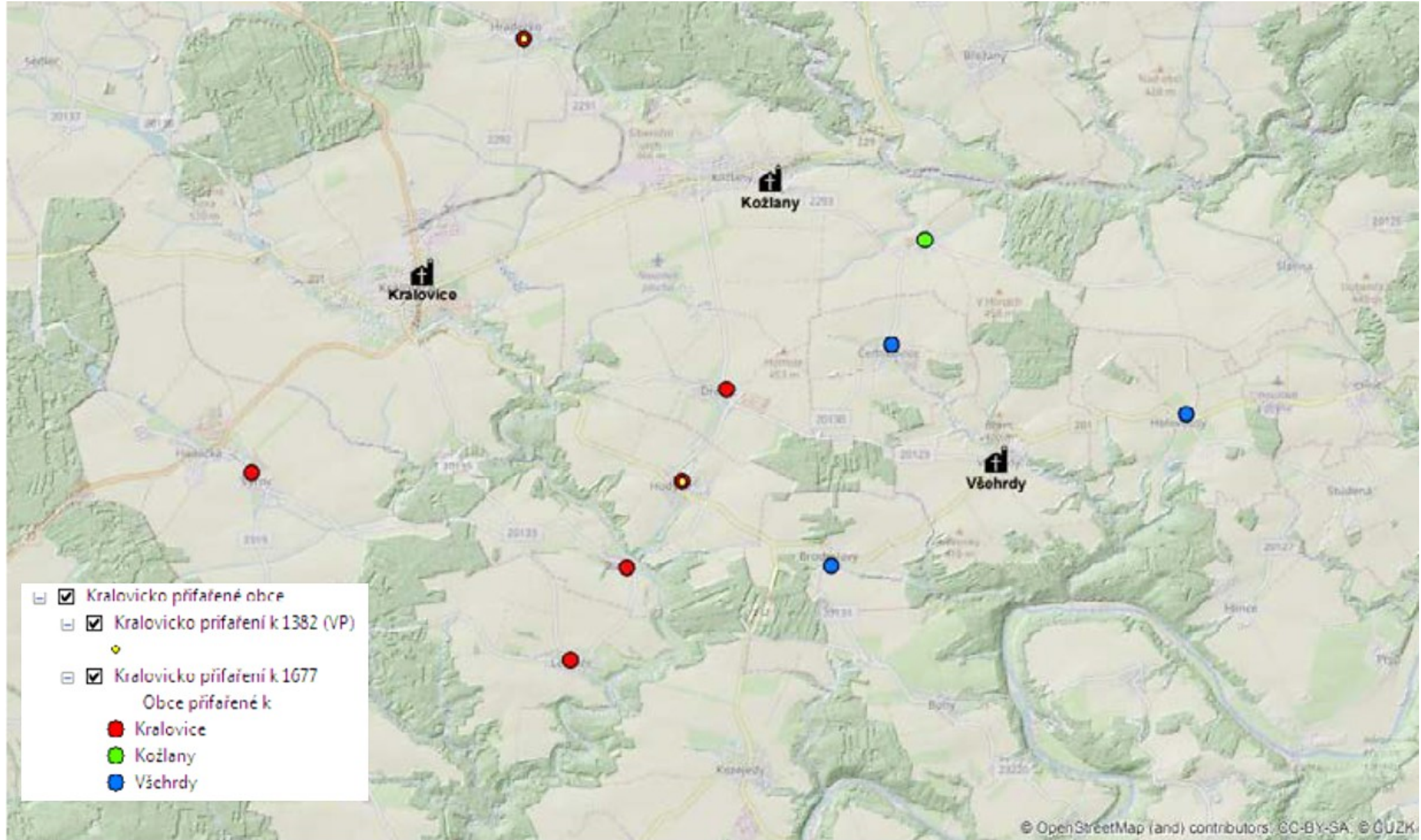
7. Sakrální zástavba (kostely, kláštery, špitály, hřbitovy).

Sakrální a profánní

- **Profánní prostor – zástavba:** obytná, výrobní, sanitární
- **Sakrální prostor – církevní zástavba:** kostely a kaple, kláštery, hřbitovy, osádia, karnery
- **Město a jeho obyvatelé** – pojmání jako posvátné společenství: Stadt als Sakralgemeinschaft
  - ve středověku: sv. Augustin – De civitate Dei (O státě božím)
- **2004** – Projekt GA: **Církevní topografie a teritoriální církevní správa v pražské diecézi vrcholného a pozdního středověku**
  - databáze farní sítě v celých Čechách: Církevní topografie středověkých Čech
  - průběžně doplňovaná (1354–1436)
  - topografický charakter: síť sakrálních staveb (farní kostely, i filiální)
  - farní síť jedné farnosti: výčet přifařených obcí (přináležitost lokalit k farnímu kostelu)

Vznik a vývoj církevní organizace

- **Čechy: 973** – založeno pražské biskupství: spadalo pod arcibiskupství v Řezně
  - první pražský biskup: **Dětmar** (výchova kněží, svěcení kostelů), druhý: Slavníkovec **Vojtěch**
- **Velkofarní organizace** – vznik po založení pražského biskupství (dříve nelze hovořit o církevní organizaci)
  - **farní správa:** zajištění náboženských (duchovních) potřeb a podmínek pro plnění úkolů církve
soubor práv udělovaných některým kostelům (křtu, pohřbu, výběru desátků)
  - **11. – 12. stol.:** vytváření farní sítě (kostely zabezpečovaly přístup ke křesťanským svátostem)
  - **12. stol.:** **děkanáty** – mezičlánky mezi biskupstvím, arcijáhny a venkovskými plebány
  - **farnost:** soubor práv udělovaných některým kostelům (křtu, pohřbu, výběru desátků)
  - **funkce farních kostelů:** pastorační služba (cura animarum) výchova farníků, charitativní služba
  - **farář** (lat. parochus nebo plebanus): duchovní povinnosti a materiální zajištění fary (sídla)
  - **pomocníci faráře:** vikář, altarista
- **Morava: 1063** – **biskupství v Olomouci:** nejvyšší církevní instituce
  - 6 velkofarních kostelů: Olomouc, Přerov, Břeclav, Spytihněv, Brno a Znojmo
  - **30. léta 12. stol.:** v čele farnosti **arcijáhn (archipresbyter)**, spojovací článek mezi biskupy a kostely
  - **1146: Jindřich Zdík:** získal imunitu pro statky olomouckého biskupství (církevní reforma, emancipace)
  - **13. stol.:** farní síť se dotváří
  - **14. stol.:** vzrůstá počet vesnických far

Obr. 4: Mapka lokalit přiřazených ke třem farním kostelům na Kralovicku (Plzeň-sever).

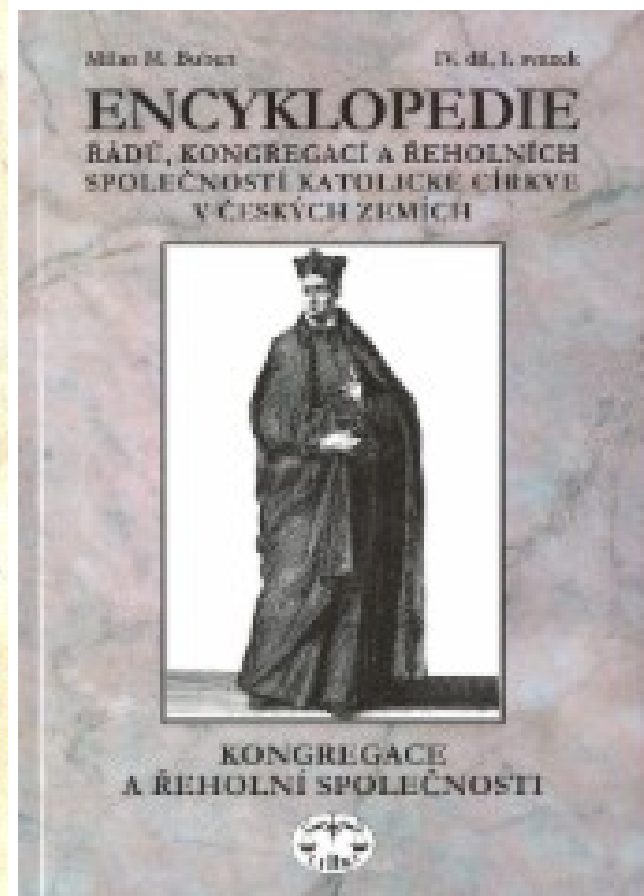
Nejvýznamnější kláštery

● BENEDIKTINI

● CISTERCIÁCI

● DOMINIKÁNI

● FRANTIŠKÁNI

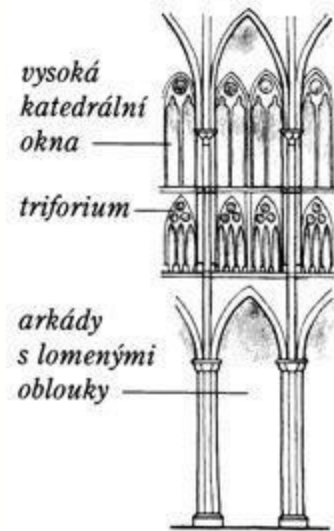

Církevní objekty

- **Kostely** – centra farních okruhů s právem výkonu duchovní správy a majetkovým vybavením
  - **prameny:** historické (písemné, archeologické), uměleckohistorické a stavebně historické bádání
  - **patrocinia:** zasvěcení – předrománské: sv. Kliment, 12. stol.: sv. Gothard, sv. Havel, 12/13.: sv. Jakub, Martin
  - **funkce:** liturgická (bohoslužebná) – kázání, udělování svátostí, církevní slavnosti, poutě, svátky
  - **půdorys:** většinou obdélný – jedno i vícelodní,
Z: vstup, jedna i více věží   V: apsida: presbytář (kněžiště) s oltářem, vedle sakristie
  - **architektura:** románská – **empory:** vlastnické kostely (bazilika v Živohošti) s vyvýšenou tribunou,
na níž šlechtic a jeho rodina sledoval bohoslužby
gotická – opěrné pilíře, lomené oblouky
- **Farní síť od 1. třetiny 13. stol.:**
  - a) **katedrální chrám:** sídlo biskupa a kapituly (Praha, Olomouc)
  - b) **velkofarní kostely**
  - c) **venkovské kostely** (ecclesiae plebales) a **kaple** (capella, ecclesiae filiae)

Schematické znázornění gotické stavby

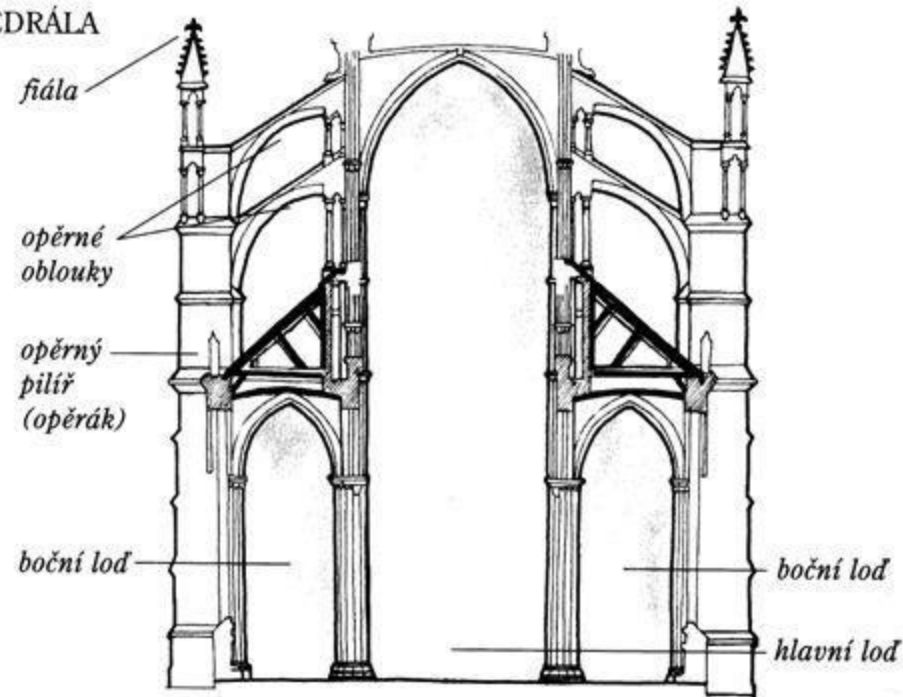

(pohled na vnitřní stěnu hlavní lodi)

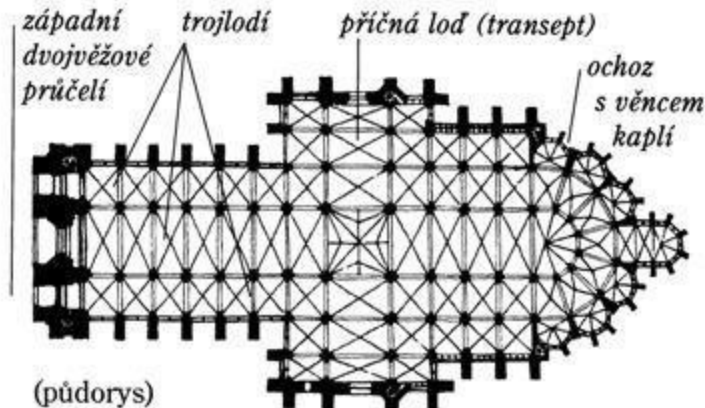

Pražský hrad, chrám sv. Víta (1344 - 1420).

KATEDRÁLA

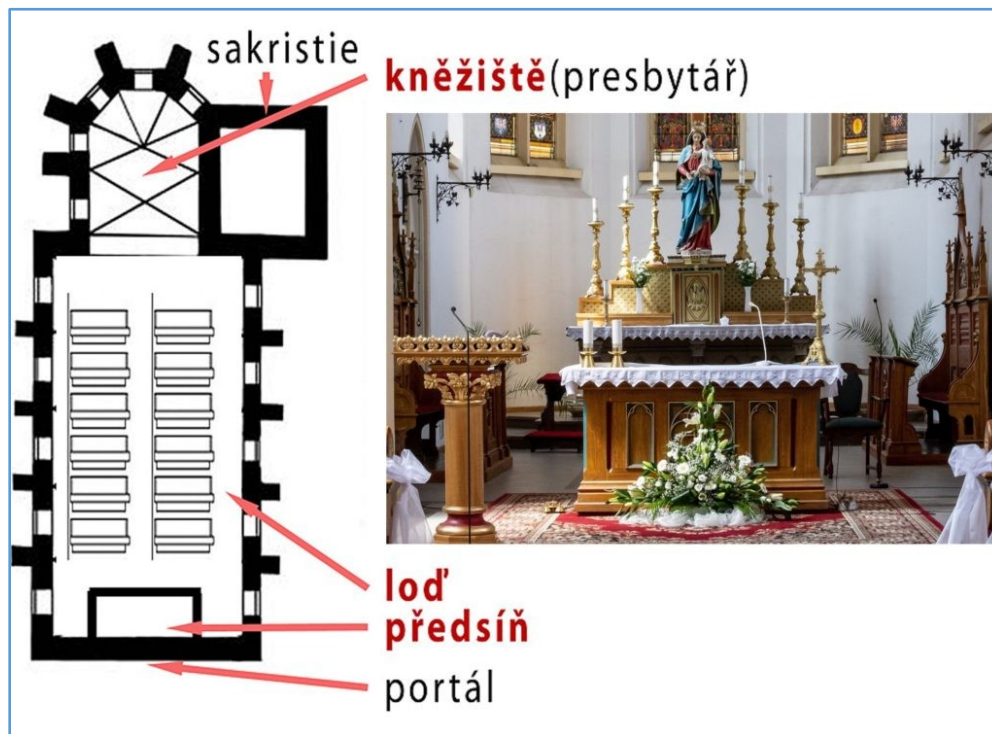
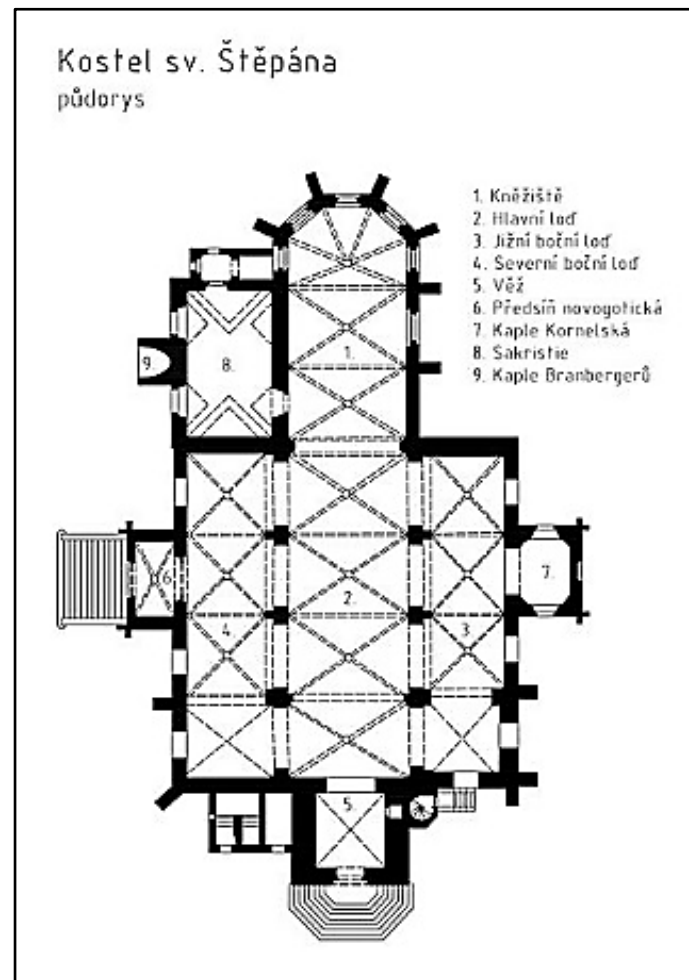

(příčný řez)

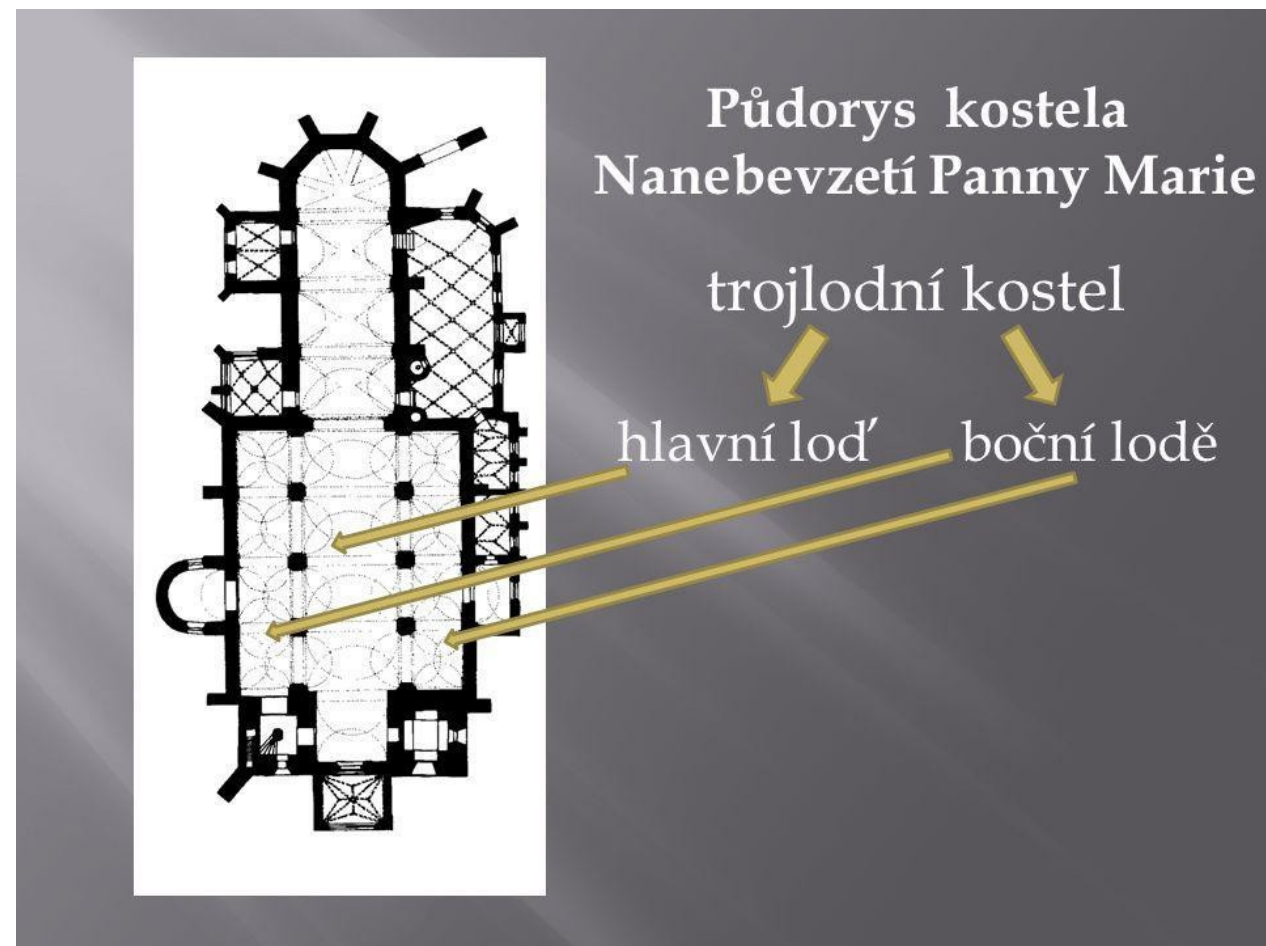
(půdorys)

- **Lod'** – přirovnávána k Noemově arše
- **Předsíň** – vstup do sakrálního prostoru
- **Oltář** – mensa: obětní stůl
- **Křtitelnice** – nádržka s posvěcenou vodou (piscina sacra)
- **Svatostánek** – na Hlavním oltáři (hostie – patena, víno – kalich)
- **Věčné světlo** – v lampě poblíž svatostánku
- **Kazatelna** – vyvýšené místo, kde se hlásá a čte slovo Boží
- **Katedra** – sedadlo biskupa s jeho znakem
- **Sedes** – sedadlo pro kněze

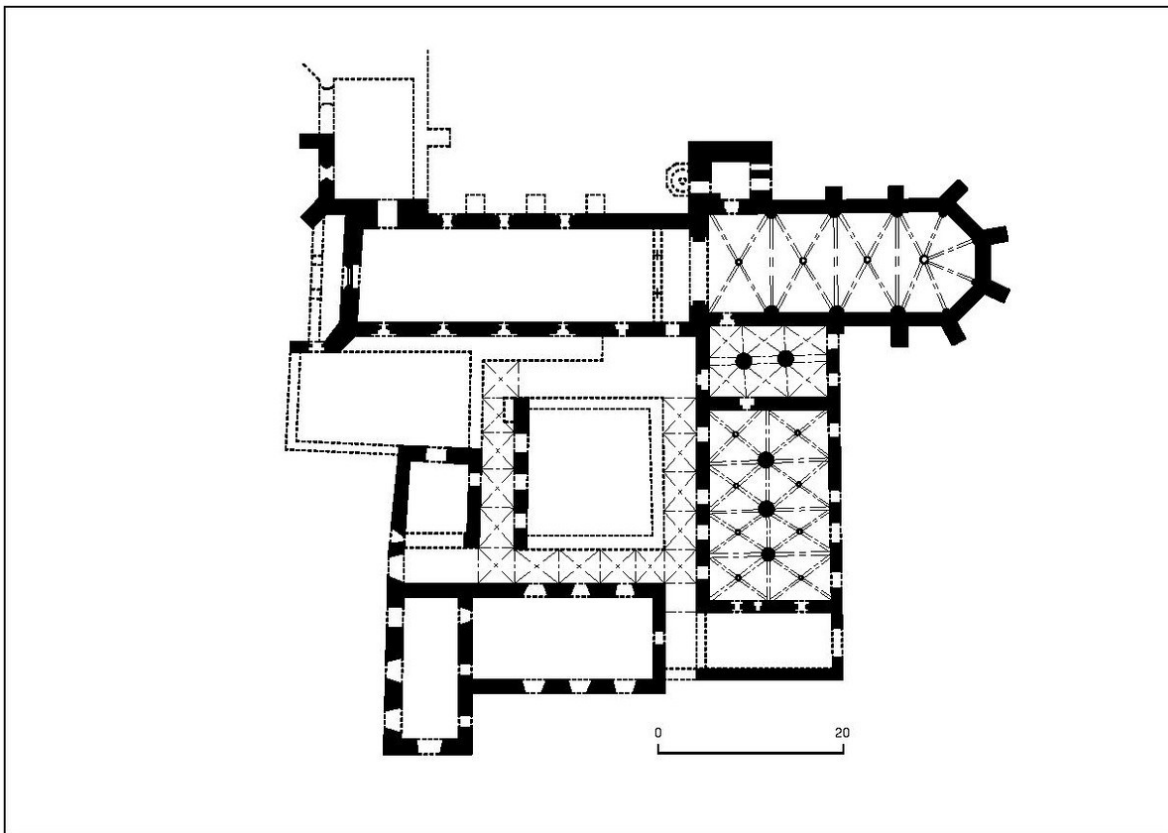
- **Opava – farní kostel Nanebevzetí Panny Marie**
- Trojlodní cihlová katedrála s polygonálně uzavřeným chórem a dvěma věžemi při západním průčelí
- 1996 – druhý sídelní kostel biskupa: konkatedrála

Městské církevní řády

- **Funkce** – kazatelská, charitativní, vzdělávací
- **20. léta 30. stol.** – **mendikantské (žebravé) řády: dominikáni, františkáni, karmelitáni**
  - zřekli se pozemkového majetku, práce, dary (almužny)
  - usazovali se převážně v královských městech: kláštery stavěli u městských hradeb
- **Dominikáni** – **1216:** založil španělský kněz (sv. Dominik): kazatelská a misijní činnost
  - **1224:** v Praze – kostel sv. Klimenta původně na Poříčí, později u Juditina mostu ve Starém Městě
  - **1. pol. 13. stol.:** Brno, Litoměřice, Hradec Králové, Znojmo (v Polsku: Ratiboř)
  - **2. pol. 13. stol.:** Sezimovo Ústí, České Budějovice, Písek, Uherský Brod, Šumperk
- **Františkáni** – **1209:** založil František z Assisi – mužské řády: minoriti (fratres minores); ženské řády: klarisky
  - 1225: v Praze – menší bratři: kostel sv. Jakuba; 1. pol. 14. stol.: klarisky u sv. Anny
  - 13. stol.: Opava – založil Přemysl Otakar II. mezi Dobytčím trhem a hradbami
    - kostel sv. Ducha: presbytář: pohřebiště opavských Přemyslovců; 2014: výzkum NPÚ
základy raně gotického kostela pod hrobkou
boční loď: měšťanská krypta
  - Jihlava, Brno, Litoměřice

Opava – minoritský klášter s kostelem sv. Ducha

Dalibor Prix: *Počátky a rozvoj minoritského kláštera ve středověku. In: Opava: sborník k dějinám města. Opava 1998.*

- **pol. 13. stol. – augustiniáni eremiti** (poustevníci): ve velkých městech, Praze, Olomouci, Brně, Znojmě, Jihlavě Opavě
  - spory s farním klérem: směli kázat ve svých kostelích, veřejných místech (pokud se nekázalo ve farním kostele)
  - mohli pohřbívát laiky, ¼ poplatků odváděli místnímu faráři, s jeho svolením mohli udělovat svátosti manželství, eucharistii či pomazání.
- **Jan Lucemburský – kanonie řeholních kanovníků sv. Augustina** (řád suplující farní správu)
- **Karlel IV. – Karmelitáni: 12. stol.:** poustevnický Řád bratří blahoslavené Panny Marie na hoře Karmel v Izraeli
  - 1347:** v Praze – kostel Panny Marie sněžné (zničen za husitských válek)
  - 2. pol. 14. stol:** Tachov
    - Nové Město pražské: benediktíni z Postoloprť, premonstrátky z Doksan, klarisky z Panenského Týnce
    - nově: kláštery slovanských a ambroziánských benediktínů, augustiniánek, servitů, augustiniánů
    - mimo Prahu založeny: klášter celestínů v Ojvíně, karmelitánů v Tachově
- **1344 – pražské arcibiskupství (a nově) biskupství v Litomyšli**

Středověký hřbitov

- **Hřbitov** – od 12/ 13. stol. pohřbívání ve vysvěcené půdě knězem
  - hraniční místo v duchovním pojetí: za zdmi končila světská moc (azyl)
  - společný prostor pro mrtvé i živé (pozůstalí)
  - každý křesťan měl právo na vlastní hrob
- **Ohrazení** – zeď oddělovala svět živých od světa mrtvých
  - ochrana před vnějším světem: uvnitř: pokřtění vně: nepokřtění, zločinci, heretici, tělesně postižení
- **Vybavení hrobů** – sociální hierarchie (rozdíly, za epidemie ne)
  - významnější osoby blíže nebo uvnitř kostela (krypta)
  - pohřbívání v blízkosti světců (ad sanctos)
- **Pohřební rituál** – přesahoval rámec náboženských praktik

Pohřbívání

- **Tzv. obolus mrtvých** – **tzv. Charónova mince**: náhrada za potravinový milodar
  - nejvíce dokladů: 1035-1083
  - denáry Štěpána I. (1000–1038) a Ondřeje I. (1046–1060)
  - denáry olomouckého údělného knížete Oty I. Sličného (1061–1087)
  - denáry knížete Oldřicha (1012–1034), Vratislava II. (1061–1085)
- **Pavel Radoměřský** – rozšíření zvyku spojoval s Uhrami (antická tradice)
  - poč. 11. stol.: hlavní výskyt v Karpatské kotlině
  - do první pol. 12. stol: okrajově i Morava
  - zanikání zvyku kolem roku 1100
- **Jan Klápště** – doložil vkládání mincí do hrobů v průběhu celého středověku a novověku
  - majetek zemřelého, ozdoba, magicko-rituální předmět (tzv. „převozná“), ochranný amulet
- Radoměřský, P.: Obol mrtvých u Slovanů v Čechách a na Moravě, SbNM, A 9, 1955, 1-81.
- Kolníková, E.: Obolus mrtvých vo včasnostr. hrobech na Slovensku SIA 15, 1967, 189-254.
- Klápště, J.: Příspěvek k archeologickému poznávání úlohy mince v přemyslovských Čechách, AR 51, 1999, 774-808.

- **Kostel sv. Václava v Ostravě:**

- 1967 až 1968: výzkum Vlasty Šikulové
- v hrobech několik desítek kusů mincí
- 11 hrobů: mince v ústech (2 případy dvojice mincí)
- nejstarší: parvy Vladislava Jagellonského (1471–1516), nejmladší letopočet 1599
- **mince z 16. stol.:** na různých místech u koster, na dně hrobu, na dřevěných rakvích
- některé mince byly do hrobů záměrně vloženy, jiné v zásypech hrobů

- **Hřbitov u kostela sv. Jakuba v Brně:**

- 1990 až 2012: výzkum brněnská Archaia
- 25 mincí: **13. až 16. stol.**
- nejstarší: ražba denár Přemysla Otakara (1247–1253)
- nejmladší: drobné mince Ferdinanda I. (1526–1564)
- 10 mincí v nerozlišených hrobových zásypech
- 15 mincí nalezeno při exkavaci pohřbů
- 3 mince v ústech nebožtíka
- 2 mince na hrudi, jedna při levém humeru a jeden při levém koleni

- **Osária** – kostnice, Sedlec u Kutné Hory, Hallstatt u Salzburgu
  - sběrné pohřebiště pro více rodin či sídlišť
  - celkový počet kostí podle počtu určité kosti (pravý femur, pravý radius)
  - Koválov u Žabčic: pod presbytářem krypta druhotně použitá jako kostnice (asi 300 jedinců)

Pohořelice – Klášterka, Strachotín, Mušov, Brno – Petrov

- **Karnery** – speciálně budované pohřební kaple s apsidou přiložené ke kostelu
  - většinou dvoupodlažní: dole osárium, nad ním kaple pro máry (Mstěnice, Staré Město, Podivín, Petronell, Mödling)
  - někdy jde jen o prosté jámy 2 x 2 m vyplněné lidskými kostmi
  - vznikají již před polovinou 13. stol.

Dětská úmrtnost

- **Středověk** – záp. E. (Itálie): 39 % dětí zemřelo nešťastnou náhodou ve věku 1 až 3,5 roku
1385–1430: 40,6 % dětí ze všech zemřelých
  - 7 let: konec raného dětství (infantia) - dítě se samo ochránilo před úrazy
- **Ohrožení** – domácí nehody a tragédie, hygiena, potraty
  - epidemie (mor: 1380) nebo hladomory (1361),
  - přírodní katastrofy: povodně, požáry
- **Koroner** – 12. stol.: úřad v Anglii k vyšetřování podezřelých úmrtí
  - cestoval po hrabstvích v zastoupení krále a měl i soudní moc
  - bohatá úřední agenda: vyšší vrstvy vyloučeny

Literatura

- Hledíková, Zdeňka: Venkovské děkanáty ve středověkých Čechách. In: Pocta Karlu Malému k 65. narozeninám, Praha 1995, 112–123.
- Havrlant, Jaroslav: Přehled vývoje církevní správy v severozápadních Čechách. Poohří 1: sídla – správa – společnost, Louny 2011, 36–50.
- Nodl, M. et al. (edd.), Zbožnost ve středověku, Colloquia mediaevalia Pragensia 6, Praha 2007.
- Pexa, V. a kol.,
- Štefan, Ivo – Varadzin, Ladislav: Počátky farní organizace v Čechách a na Moravě ve výpovědi archeologie. In: Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku. Praha 2007, 33–54.